

АЕР У ГАВОРКАХ БРЭСЦКА-ПІНСКАГА ПАЛЕССЯ

На тэрыторыі Заходняга Палесся, як і паўсюдна на Беларусі, вельмі часта сустракаецца такая расліна, як *аер звычайны* (*asorus salatus*). Гэта прадстаўнік сямейства ароідных, які быў завезены ў XV ст. з Індыі ў Партугалію, адкуль і распаўсюдзіўся на тэрыторыі Еўропы, у тым ліку і на Беларусі.

Аер звычайны – высокая травяністая расліна з доўгім мечападобным лісцем і тоўстым паўзучым карэнішчам, якая мае своеасаблівы востры пах. Расце па берагах рэк, азёр, канаў, на балотах, часта ўтварае вялікія зараслі разам з іншымі водна-балотнымі раслінамі. Таму і вядома гэта расліна амаль кожнаму жыхару Палесся. На жаль, у сувязі з асушэннем гэтага дзівоснага краю дзікарослыя зараслі аеру скарачаюцца.

Прысутнічае аер і ў народных павер'ях і абрадах. Так, на Сёмуху (Тройцу) прынята засцілаць падлогу асвечаным у царкве аерам. На гэтае ж свята існуе звычай у дзяўчат упрыгожваць сябе вянкамі, якія плятуць з гаючых і чарадзейскіх траў (буквіцы, палыну, аеру і інш.).

Акрамя гэтага, дадзены від выкарыстоўваецца як у традыцыйнай, так і народнай медыцыне для лячэння захворванняў страўніка.

У заходнепалескіх гаворках намі зафіксаваны 34 адпаведныя назвы аеру звычайнага, што гаворыць пра яго шырокую вядомасць на дадзенай тэрыторыі: **аір** м.: *Аір раниэ аптека брала* (МА, Хлябы Пін.), (МА, Радчыцк Стол., Фядоры Стол.); **бабкё** мн.: *Завтра Трыця, трэба бабёк нарваты* (МА, Зянькі Кам.); **бабнык** м. (ЛАБНГ, Прылукі Брэсц.); **бапкі** мн. (ЛАБНГ, Камянюкі Кам.); **ёрый** м.: *Ерый под ногы кэдають* (МА, Віры Драг.); **лапёха** ж. (ЛАБНГ, Радастава Драг.); **лёпэх** м.: *Ніколі хату вѣшкрэбѣш дэркачѣм, постѣлеш хѣднікі, а потѣм шчѣ ѥ лёпэхом посѣплеш, коб блѣхей нѣ булѣ* (РС, Лышча Пін.); **лыпышняк** м. (СЗПГ, Сварынь Драг.); **лѣпѣх** м. (ЛП, Лапацін Пін.); **лѣпэх** м. (ЛАБНГ, Дружылавічы Иван., Ласіцк Пін.); **лѣпѣхя** ж. (ЛАБНГ, Хаціслаў Малар.); **лѣпѣха** ж. (ЛАБНГ, Радастава Драг.); **панѣнка** ж. (СЗПГ, Опаль Иван.); **плашнык** м.: *Плашнык у воді ростэ* (МА, Бяроза Кобр.), *На Сёмуху вѣсѣ людѣ встылають двѣр плашныком* (МА, Тэльмы І Брэсц), (СЗПГ, Камень Пін.); **плешнік** м. (ЛП, Лапацін Пін.); **плѣшнік** м. (ЛП, Гарадная Стол.); **плѣшняк** ж. (СЗПГ, Моталь Иван.); **плішнык** м. (ЛАБНГ, Расна Кам.); **плошнык** м.: *Плошнык ростэ на болотѣ* (ДСБ, В. Якаўчыцы Жаб.); **плыснѣяк** м.: *Плыснѣяк на Тройцу на подлогу роскѣдѣлі* (МА, Крамно Драг.), (ЛАБНГ, Сіманавічы Драг.); **плышнык** м.: *Плышныку нарвалы* (ДСБ, Кустын Брэсц.), *Плышнык на болоті ростэ* (МА, Пелішча Кам.), *Я колысь дыку качку на болоті зловыв: у плышнык убывлася і ны змогла утычы* (СГПЗБ, Ушкавіца Кобр.), (МА, Жабін Пруж., Камень Кобр.); **плыѣшнык** м.: *Бало на плыѣшныку пыѣклы хлѣб* (СЗПГ, Макраны Малар.); **плышняк** м.: *Трэба нарваты на завтра плышняку* (МА, Фядоры Стол.), (МА, Вавулічы Драг.); **плышняк свѣйскый** м. (ЛАБНГ, Аніскавічы Кобр.); **плѣшняк** м.: *Плѣшняк свѣтлѣйшы за куньскый, хлѣб пыклы* (ЛАБНГ,

Відзібар Стол.); **плюшняк** м. (МА, Навасёлкі Кобр.); **пляшнык** м. (МА, Багданаўка Лун.); **рабрэй** м.: *Пуд труйцу усю хату насыпаюць рабрэём* (ДСБ, Пінкавічы Пін.); **свыйський плысняк** м. (ЛАБНГ, Сіманавічы Драг.); **хавір** м.: *Поосушувалы всі болота, той хавіру ны стало* (ДСБ, Судзілавічы Бяроз.); **харій** м.: *Харій ны цвытэ, на насінне – як палэць, зылёный* (ЛАБНГ, Пяркі Кобр.); **яір** м.: *Яір у хату кідаюць, він пахніть* (МА, Рылавічы Іван.), *Яір на лікарство хорошы* (МА, Лапацін Пін.), (СЗПГ, Стрэльна Іван.); **ярій** м.: *Ёго на Трійцу накедаюць усюдэ: на зямлю ў хатэ, у сінях, на дворі – манá такáя!* (ЖНС, Сычы Драг.); **ярэй** м.: *Бач, які ярэй вырос. Трэба на свято яр’ю нарваты* (ЖНС, Каўняцін Пін.).

Паспрабуем высветліць, што паслужыла асновай для ўжывання дадзеных найменняў *аеру звычайнага*: запазычаныя формы ці разнастайныя яркія прыметы і ўласцівасці расліны?

Само слова **аер** – запазычанне з турэцкага асманскага *ágir* [4, 1, с. 95].

Лексемы **бабкэ, банкі, бабнык**, магчыма, звязаны са словам **baba* ‘жанчына, знахарка’, бо расліна мае лекавыя ўласцівасці [4, 1, с. 256].

Доўгія і плоскія лісты расліны паслужылі прыкметай, якая стала асновай для ўтварэння назвы **лэніх** (і яе варыянтных форм), якая звязана з праславянскім *lorixъ* ‘расліна з вялікімі лістамі’ (ад **lorъ* ‘ліст’) [4, 6, сс. 33-34, 89]. Індаеўрапейскі карань **ler-*, **lor-*, **lør-* меў асноўнае значэнне ‘быць плоскім’ [2, сс. 33-34].

Паненка – пераноснае значэнне ад польскага слова *панна* ‘дзяўчына, паненка’ [4; 8, сс. 150-151]. Магчыма, асновай для такога пераносу сталі знешнія абрысы расліны.

Лексемы **плашнык, плешнік** і іншыя варыянтныя формы з’яўляюцца адаптаванымі балтызмамі (літ. *plūšos, plušai* ‘рагоз’, *plūšė* ‘трыснёг’, *plūšė* ‘асака’ [4, 9, сс. 232-233]). Такія найменні на Палессі ўжываюцца для называння касачу вадзянога і плюшчаю плаваючага. Прыметнік **свыйський (плысняк)** указвае на тое, што дадзены від аеру мае лекавыя ўласцівасці і ўжываецца чалавекам, у адрозненні ад іншых падобных відаў, што не скарыстоўваецца людзьмі.

У аснову фітоніма **рабрэй** магла быць пакладзена адметнасць кветканоснага сцябла расліны, якое па форме плоскае, трохграннае, на адным баку мае жалабок, а на другім – рабрыстае.

Акрамя вышэй адзначаных назваў аеру звычайнага, на тэрыторыі Беларусі распаўсюджаны і наступныя: **калмус, касцікі, курдоўнік, лялька, нюнькі, об’ядзь, пінна, пікаўкі, пярыла, рагожнік, татарнік, шарахаўка, явар** і іншыя.

Шырокая вядомасць аеру на тэрыторыі Палесся і Беларусі ўвогуле прывялі да ўзнікнення вялікай колькасці сінонімаў і дублетаў для наймення гэтай расліны. Яны адлюстроўваюць разнастайнасць прымет і ўласцівасцей аеру, што сталі асновай для ўтварэння дадзеных народных фітонімаў.

Скарачэнні

ДСБ – Дыялектны слоўнік Брэстчыны. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.

ЖНС – Жывое наша слова: дыялектал. зб. / рэд. Л.П. Кунцэвіч, І.Я. Яшкін. – Мінск: Беларуская навука, 2001. – 352 с.

ЛАБНГ – Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: У 5 т. – Т. 1: Раслінны і жывёльны свет / Г.У. Арашонкава [і інш.]. – Мінск, 1993. – 160 с., 368 карт.

ЛП – Бейлина, Д. Материалы для полесского ботанического словаря / Д.Бейлина // Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря / отв. ред. Н.И. Толстой. – М.: Наука, 1968. – С. 415–435.

МА – Матэрыялы, сабраныя ў час спецыяльных выездаў, у выніку апытання прадстаўнікоў гаворкі.

РС – Прыгодзіч, М.Р. Дзе хвалі ціхаплыннай Вісліцы... : 3 лексікі гаворкі вёскі Лышча / М. Р. Прыгодзіч // Роднае слова. – 2003. – № 1. – С. 35-39.

СЗПГ – Аркушин, Г.Л. Словник західнополіських говірок: у 2-ох т. / Г.Л. Аркушин. – Луцьк: Вежа, 2000.

Літаратура

1. Лекарственные растения и их применение. – 5-е изд., перераб. и доп. – Минск: Наука и техника, 1974. – 592 с.
2. Меркулова, В.А. Очерки по русской народной номенклатуре растений (Травы. Грибы. Ягоды.) / В.А. Меркулова. – М.: Наука, 1967. – 260 с.
3. Раслінны свет: тэматычны слоўнік / склад. В.Дз. Астрэйка і інш.; навук. рэд. Л.П. Кунцэвіч, А.А. Крывіцкі. – Мінск: Беларуская навука, 2001. – 655с.
4. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, Беларус. навука, 1978 – 2006. – Т. 1, 6, 9. – 440 с., 287 с., 367 с.